

ANTİKÇAĞDA KÜTÜPHANE

HORST BLANCK

I KİNCİ yüzyılda “kütüphane” kavramından ne anlaşıldığını Romalı gramerici Festus’un *De Verborum Significatu* (Kelimelerin Anlamları Üzerine) adlı büyük sözlüğünde yer alan şu tanımda görebiliriz: “Yunanlılarda olduğu gibi bizde de çok sayıda kitaba ve bu kitapların muhafaza edildiği yere kütüphane denir”. Hem çok sayıda kitabı, hem de bunların konulduğu mekanı ifade eden ve bugün de kullanılan bir sözcük. Romalıların Yunanlılardan aldığı *bybliotheke* sözcü-

ğünün etimolojisine göre, sözcüğün ilk anlamı “kitap kutusu” idi.

Kütüphaneler; edebî eser koleksiyonu, çeşitli dallara ait uzman literatür ve bunların muhafaza edildiği mekanlar ile devletin idarî ve ticarî kurumlarının yazılı belgelerinin muhafaza edildiği arşivler arasında bir ayrım yapmak gerekir. Eskiçağda arşivler de biliniyordu. Devlete ya da kente ait belgeler tapınaklarda —böylece tanrının koruması altındaydılar— ya da kuruma ait binalarda muhafaza edilirdi. Arşivin Yunanca karşılığı *arkheion*’dur, arşive

grammatophylakion ya da *khartophylakion* da denir; Romalılar arşive genellikle *tabularium* derlerdi. Fakat zaman zaman, gelişmiş bir bürokrasiye sahip Mısır’da yönetim arşivine de *bybliotheke* denirdi. Dolayısıyla, nadiren de olsa, *arkheion* ile bizim bildiğimiz anlamda bir kütüphane de kastedilmiş olabilir. 3. yüzyılda yaşamış Hristiyan bir yazar olan Sextus Iulius Africanus örneğin, Aelia Capitolina (Kudüs) ve Küçük Asya’daki Nysa’daki *arkheia*’dan söz eder ki bunlar aslında birer kütüphanedir; Sextus Iulius Africanus bunlara Roma kentindeki

Antik papirüs ruloları.

© FOTOĞRAF: ISTOCK

zılarını, o dönemde gelişen lirik eserleri kapsamış olabilir.

Kitapçılık, en azından Atina’da MÖ 5. yüzyılda yerleşik bir kurumdu. Kitapçılık kurumunun olması, kitapların satın alındığı anlamına gelir. Atina’daki bazı evlerde küçük bir kitap koleksiyonu olduğu rahatlıkla varsayılabilir; hatta bazı kişilerin koleksiyon çılgınlığı daha ileri boyutlarda olduğundan, özel kütüphane ifadesini hak edecek birtakım koleksiyonlar da vardı mutlaka. Burada Sokrates’in öğrencisi Euthydemos akla gelir; hocası ona sorar: “Söylesene Euthydemos, bilge sayılan bütün adamların eserlerini topladın mı gerçekten de?” Euthydemos şöyle yanıt verir: “Zeus adına, evet, Sokrates; mümkün olabildiğince çok esere sahip olabilmek için daha da toplamaya devam edeceğim”. MÖ 403’de Atina’ya İon alfabesini sokan —muhtemelen *arkhon* olan— Atinalı Eukleides’in büyük bir kitap koleksiyonuna sahip olduğu söylenir. Athenaios’un daha önce de adı geçen metninde Eukleides’in yanı sıra, Aristophanes tarafından, komedyaları fazla malumatfuruş diye alaya alınan Euripides’in adı da geçer. Athenaios’un Platon’u anmaması şaşırtıcıdır, zira filozofun çok kapsamlı bir kütüphaneye sahip olduğu, onun nadir ve çok zor bulunan kitapları, gerekirse yüksek paralar ödeyerek edinmeye çalıştığı çok sayıda kaynakta belirtilir.

Aristoteles’in kütüphanesi ve bu kütüphanenin romanlara taş çıkartacak kadar ilginç yazgısına dair en ayrıntılı bilgiye coğrafyacı Strabon’da rastlarız: Aristoteles’in ölümünden sonra (MÖ 322) öğrencisi Theophrastos Lykeion’un başına geçti ve kütüphanenin de varisi oldu. Theophrastos bir vasiyetname hazırlayarak, ölümünden sonra okul binasının ve bahçesinin, aralarında Lampsakoslu Straton ve Skepsisli Neleus’un da bulunduğu bir grup öğrenciye miras kalacağını, ancak Aristoteles’in kütüphanesinin —bu arada kütüphaneye daha başka kitaplar ve Theophrastos’un eserleri de eklenmişti— Neleus’a verileceğini belirtti. Okulun başına geçme ümidinin boşa çıktığını gören Neleus —başa Straton getirilmişti— kendisine miras kalan kütüphaneyle birlikte Küçük Asya’daki Troas’a göç etti. Böylece, Atina’daki Lykeion çalışmaları için onca önemli olan kaynaklardan ve de Aristoteles’in özgün eserlerinden

mahrum kaldı. Neleus’un ölümünden sonra kütüphane Skepsis’teki varislerine kaldı; varisler entelektüel ilgileri olmayan basit insanlardı, kitapları kilit altında tuttular, o kadar. Fakat Pergamon krallarının kendilerine bir kütüphane kurmak amacıyla her yerde kitap aradığını duyunca, ruloları bir yeraltı dehlize sakladılar. Kütüphane orada uzun süre gizli kaldıktan sonra, bir sonraki varis kuşağı, Aristoteles ve Theophrastos’un, nem ve güveler yüzünden hayli yıpranmış olan kütüphanesini yüksek bir fiyat karşılığında Teoslu Apellikon’a sattılar. Strabon’un dediğine göre, *philosophos* [bilgiye düşkün] olmaksızın ziyade *bibliophilos* [kitaba düşkün] olan Apellikon kitapları Atina’ya geri götürdü. Atina’da kitapların kopyalarını çıkarttı ama özgün ruloların hasar gören yerlerini tamamlarken biraz fazla keyfi davrandı. Apellikon’un ölümünden kısa bir süre sonra —Apellikon’a kitap dostu da denemezdi, o tam bir kitap manyağıydı, zira Atina’daki Metroon arşivinden halk kararlarının eski özgün elyazmalarını çalmıştı— Romalı devlet adamı ve komutan Sulla Atina’yı fethetti. Sulla’nın savaş ganimetlerinden biri de Apellikon’un kütüphanesiydi, böylece Aristoteles’in kitapları Roma’ya getirildi ve çok geçmeden gramerci Tyrannion’un eline geçti; Strabon’un öğretmeni olan ve Cicero, Atticus ve Caesar gibi adamlarla dostluk eden bu zat, Sulla’nın kütüphanecisini kandırmayı başarmıştı.

Atina’daki bu okulların kütüphaneleri elbette sırf bu öğrenim kurumlarının hizmetinde olup bilgiye olan susamışlığı dindiren ve kamusal bir karaktere sahip olmayan kitap koleksiyonlarıydı. Bu kurumların üyeleri özel kişilerdi ve okulun yöneticisi hem mülkün hem de kütüphanenin sahibiydi.

Kütüphaneler depo görevi gören ve gereken eserin gidilip alındığı odalardan ibaretti.

Bu noktada, I. Ptolemaios Soter tarafından İskenderiye’de kurulan ve Yunan eskiçağının en önemli kütüphanesine sahip olan bilim yuvası Museion’a geçelim. Museion adı bile Atina kökenlidir, zira gerek Platon’un Akademia’sının gerekse Aristoteles’in Peripatos okulu Lykeion’un odak noktasında Musa kültü yer alıyordu. Museion Kütüphanesini kuran kişi hiç kuşkusuz Ptolemaios Philadelphos’un babası Ptolemaios

bir kütüphaneyi de ekleyerek, Homeros’un eserinin özel bir versiyonunun ancak bu üç yerde muhafaza edildiğini söyler.

Antik kaynaklara göre, bir kamu kütüphanesini kuran ilk kişi Atina tiranı Peisistratos’tur. Daha sonra Atinalılar tarafından genişletilen bu kütüphane, şehir MÖ 480 yılında Pers kralı Kserkses tarafından işgal edildiğinde kaçırılmış, ancak 300 yıl sonra kral Seleukos Nikanor kitapları geri vermiştir. Bu koleksiyonlar, Homeros ve Hesiodos’un eserlerini, eski İonya filozoflarının ya-

Soter'dir. Kütüphanenin genişletilmesine gerçekten de çok önem vermiştir. Amaç, tüm dönemlerin ve tüm halkların eserlerini bir araya toplamak ve yabancı dildeki eserleri Yunancaya çevirmektir.

Kütüphane envanterinin çoğaltılmasına ilişkin çabaların bir kanıtı da Neleus'tan satın alınan "Aristoteles kitapları"dır. Ancak bugün bize çok sert gelen bir başka yöntem daha uygulanıyordu: İskenderiye limanına demir atan gemiler sistematik bir kitap taramasından geçiriliyorlardı. Bulunan kitaplar yeterince ilgi çekiciyse, bu kitaplara anında el konuyor ve kitabın sahibi hızlıca hazırlanmış bir kopyayla teselli ediliyordu. Bu şekilde kütüphanelere ulaşan kitaplara ayrılan özel bir bölüm vardı: "Gemilerden".

Atina'da 4. yüzyılda, hatip ve devlet adamı Lykurgos eserlerin özgün metinlerini korumak amacıyla Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in tragedyalarının resmî kopyalarını çıkarttırmıştı. Galenos'un anlattığına göre, Philadelphos bu devlet nüshalarını, kopyalarını çıkartmak amacıyla 15 *talanton*'luk bir katora karşılığında Atina'dan ödünç alır. Ancak kitaplar İskenderiye'ye ulaştığında, ödediği yüksek kaporayı yakar ve Atina'ya özgün kitaplar yerine en iyi papirüse yazılmış çok güzel kopyalar gönderir. Bu öykü gerçek midir, yoksa rakip Pergamon Kütüphanesindeki haset dillerin uydurduğu bir hikâye midir bilinmez ama İskenderiyelilerin neredeyse biraz abarttığı koleksiyon çılgınlığının bir kanıtıdır; üstelik İskenderiyeliler için bir kitabın salt içerdiği metin değil, ünlü bir kökene sahip olması da önemliydi. Sahtekârların bu durumu kullanmalarını düşünelemez tabii; hatta Galenos kitap sahtekârlığının buradan çıktığını söyler: "Zira İskenderiye ve Pergamon'daki krallar eski kitaplara sahip olmak konusunda bir rekabete girmeden önce, bir kitapta asla sahte bir yazar ismine rastlanmazdı."

Eski Hellen kaynaklarından beslenen Bizanslı âlim Tzetzes'ten, Ptolemaios Philadelphos zamanında Museion Kütüphanesinde kaç kitap rulosu olduğunu da öğreniriz: Kütüphanede 400.000 *bibloi symmigeis* ve 90.000 *bibloi amigeis*, yani toplam 490.000 kitap rulosu vardı. Ancak burada kullanılan Yunanca ifadeler, şimdiye dek en iyi L. Canfora tarafından açıklanmıştır. Buna göre, *biblos amiges* başlı başına bir eser olan bir kitap rulosuydu, *bibloi symmigeis* ise

her biri büyük bir eserin bir kitabını, yani bir cildini oluşturan rulolardı. Yani, Herodotos'un tarih kitabının dokuz kitabı, dokuz *bibloi symmigeis* idi. Bu oyun daha da ileri götürülebilir ve İskenderiye Kütüphanesindeki 490.000 rulonun modern kitaplarda neye tekabül ettiği hesaplanabilir. Herodotos'un 9 kitabı (9 rulo) bugün iki Teubner cildine tekabül eder. Bu oran kütüphanedeki 490.000 ruloya uygulandığında, ortaya 109.000 cilt çıkar.

Museion Kütüphanesinde yer alan 490.000 rulo kitap o dönem için rekor bir sayıdır elbette. Maalesef bu bilgilerden kaç ayrı eser olduğu çıkmıyor, zira "kitapların" (ruloların) sayısı eserden esere çok farklı olabiliyordu. Nitekim, Herodotos'un tarih eseri dokuz rulo kitaptan oluşuyor, Polybios'un tarih eseri ise tam kırk rulo kitabı kapsıyordu. Ayrıca, İskenderiye Kütüphanesinde çok sayıda kopya olduğunu da hesaba katmak gerek. Elbette bu kopyalar modern anlamda kopyalar değildi, zira aynı eserin elyazmaları birbirini tutmuyordu.

Bu kadar çok eserin dışarıya da açık olabilmesi için herhangi bir biçimde kataloglanması gerekiyordu. Maalesef kataloglama ve kütüphanenin yönetimi hakkında çok az bilgiye sahibiz. Kütüphaneye ilk geldiklerinde kitaplara menşei belirlen bir not iliştilirdi, burada çeşitli kategoriler vardı. Bunlardan biri olan "Gemilerden" kategorisini Galenos'tan öğrendik. Diğer bir kategori de yer idi (Ruloların satın alındığı yer, Ruloların yazıldığı yer). Bu ayırım, örneğin antik Homeros şerhlerinde de görülür, zira aynı eserin farklı elyazmaları bulundukları yerlere göre adlandırılır (Khios elyazması, Argos ya da Marsilya elyazması vs.). Bir diğer kategori, belirli bir metnin sahibine ya da gözden geçiren kişiye göre yapıldı. Eserler yazarın adına ve kökenine göre kataloglandığında ise, birçok (farklı) nüsha olması durumunda ruloların menşei de belirtilirdi. Yine Galenos'tan öğrendiğimize göre, yeni gelen kitaplar kayıt işlemleri bitene kadar depolarda tutulur, daha sonra kütüphanedeki yerlerini alırlardı. Yeni kitapların kaydının yapıp kataloglandığı bölümlerin dışında kütüphanede kopyaların yazıldığı bir *scriptorium*, bir de restorasyon atölyesi vardı mutlaka.

Museion Kütüphanesinin görevi mümkün mertebe tüm eserleri toplamaktan ibaret değildi. Kütüphane, bir

yazın tarihi oluşturmak amacıyla tüm eserleri sınıflandırmayı hedeflemişti, dolayısıyla papirüs rulolarından oluşan dev yığınların yalnızca kökenine göre sınıflandırılması yeterli değildi. Kütüphane müdürünün ve diğer âlimlerin görevi işte bu noktada başlıyordu. Yazarların yazın kategorilerine göre ayrılması, yazarın ve eserin adının alfabetik olarak sınıflandırılması, eserlerin kopya edilmesi ve daha derli toplu pratik kitaplara (tek tek rulolara) bölünmesi gerekiyordu. Önce tüm eserler destan, şiir, hitabet, drama vs. gibi kategorilere ayrılmıştı. Bu gruplar yazarların isimlerine göre alfabetik olarak sıralanıyordu. Her yazarın kısa bir biyografisine yer veriliyordu. Daha sonra, muhtemelen yine alfabeğe göre düzenlenmiş eserler art arda sıralanıyor, eserin adı, başlangıç sözcükleri ve satır sayısı kaydediliyordu. Böyle bir çalışma için hem eser hem de yazar hakkında kesin kronolojik bilgilere sahip olmak çok önemliydi. Aristophanes'in düzelti ve yazılarla büyük katkılarda bulunduğu Kallimakhos'un *Pinakes'i* İskenderiye Kütüphanesinde yer alan kitapların kolayca bulunmasını sağlamaya yönelik bir katalog değil, tüm Yunanca eserleri kapsamı öngörülen topyekûn bir bibliyografyaydı.

Bundan sonraki adımı bir sonraki kuşağın âlimleri attılar. Önceki dönemlerde edebi metinlerin kopyasının çıkartılması ve aktarımı sırasında metne tam sadık kalınmadığı, hatta bazı eklemeler ve çıkarmalar da yapıldığı için aynı eserin farklı versiyonları vardı. Daha sonraki dönemde ise yazarın özgün metnine geri dönme çabası içerisine girildi. Metinler birbiriyle karşılaştırıldı, klasik eserlerin yeni nüshalarının yazınsıra, uzman okuyucuya yönelik şerhli nüshalar da hazırlandı. Roma İmparatorluk dönemine kadar antik filolojinin başlıca işi gramer sorunlarını ele almak ve *hypomnemata*, yani şerh yazmaktı; Mısır'da bulunan papirüsler bu konuda da ilk elden belgeler niteliğindedir.

Başka hiçbir antik kütüphane İskenderiye'deki Museion kadar büyülemeyi bizi. Antik yazının hemen tüm eserlerini içeren bu devasa, muhteşem koleksiyon antikçağın en önemli şahsiyetlerinden biri olan Iulius Caesar yüzünden çıkan bir yangına kurban gitmiştir. Ancak bu tür antik bilgileri titiz bir incelemeye tâbi tutan L. Canfora, Iulius Caesar'ı aklayan bir başka sonuca varmıştır. Canfo-

ra'nın vurguladığı gibi, MÖ 48/7 kışında İskenderiye'deki çatışma esnasında alev alev yanan binalar liman bölgesindeki depolardı ve bu depolarda tahılın yanısıra, muhtemelen ihraç edilmeyi bekleyen 40.000 papirüs rulusu da vardı.

Krallık sarayı gibi Museion aynı bölgede yer alıyorlardı ve büyük kütüphane de yangından zarar görmemişti. Strabon İskenderiye savaşıdan sonra Mısır'a seyahat etmiş, Museion'u da kısaca tasvir etmiştir. Bu tesisin herhangi bir zarar gördüğünden söz etmez.

Çok bilgili bir adam olan Roma imparatoru Claudius, başka eserlerin yanı sıra yirmi ciltlik bir Etrüsk tarihi ve sekiz ciltlik bir Kartaca tarihi de yazmıştı. "Bu nedenle onun onuruna İskenderiye'deki eski Museion'un yanına yenisi yapılmış, binaya Claudius'un adı verilmişti. Ayrıca, her yılın belirli günlerinde onun Etrüsk tarihinin ve Kartaca tarihinin, birbirlerinin kaldığı yerden devam eden okuyucularla dolu bir konferans salonunda yüksek sesle okunması öngörülmüştü". Museion imparatorluk döneminde bile hükümdarın eserlerinin muhafaza edilip okunduğu çok saygın bir yerdir. İmparator Hadrianus hocası Lucius Iulius Vestinus'u hem İskenderiye Museion'unun hem de Roma'daki Yunanca ve Latince kütüphanelerinin başına getirmişti. Canfora'ya göre, İmparator Aurelianus ile Palmyra kraliçesi Zenobia arasındaki savaş sırasında İskenderiye'de eski krallık sarayının da bulunduğu Brukheion semtinin yıkılması kütüphanenin felaketi oldu. Ancak Museion bu tahribatın da üstesinden gelmiştir. Suidas'ta adı geçen son Museion üyesi, 415 yılında kentin Hristiyan ayaktakımı tarafından katledilen kadın filozof Hypatia'nın babası olan ünlü matematikçi İskenderiyeli Theon'dur.

Tzetzes'e göre, Serapeion'un kütüphanesinde 42.800 kitap rulusu vardı, yani Museion'un kütüphanesiyle karşılaştırıldığında hayli mütevazı sayılırdı ve kitaplar muhtemelen Museion Kütüphanesindeki kitapların kopyalarından ya da ıskartaya çıkarılan kitaplardan oluşuyordu. Geç döneme ait bir kaynağa göre, bu kütüphaneye asıl kütüphanenin "kızı" da deniyordu. İskenderiye'deki ikinci kütüphane hakkında bildiklerimiz bu kadardır. 391'de piskopos Theophilos önderliğindeki fanatik güruh, Ptolemaios sülalesinden beri ülkedeki Mısırlı ve Yunanlıları kültüründe birleştirmiş olan

zenginlik tanrısı Serapis'in tapınağına saldırıp yerle bir ettiğinde, kütüphane de yok olmuştur. Edward Gibbon, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi) adlı ünlü eserinde bu acı olayı etkileyici bir dille anlatır.

Böylece "kızı" "ana"sından 120 yıl daha uzun ömürlü olmuştur. Geç dönemde bu kütüphanelerin envanterinden geriye ne kalmıştı ve ne kadar kullanılabilir haldeydi acaba? Ne de olsa kuruluşlarının üzerinden beş yüz yıldan fazla zaman geçmişti. Antik literatürde zaman zaman çok eski kitap rulolarından söz edilse de bu kütüphanelerde yer alan bazı eserler, eğer sistematik olarak yeni kopyaları çıkartılmamışsa, zamanın çarklarında yok olup gitmişlerdi.

İskenderiye'deki Museion Kütüphanesi Ptolemaioslara öyle saygınlık kazandırmıştı ki, kimi Hellen hükümdarlarını da teşvik etmişti. Birazdan ele alacağımız Pergamon Kütüphanesi de Museion Kütüphanesini örnek almıştı. Seleukos imparatorluğunun başkenti Antiokheia'da da bir kütüphane kuruldu, hatta *Suidas* Sözlüğü'ne göre bu kütüphane halka açıldı (*demosia*). Kral Büyük Antiokhos (MÖ 223-187) Khal-kisli şair Euphorion'u bu kütüphanenin başına getirmişti. Ancak kütüphaneyi Antiokhos'un mu kurduğu, yoksa bu hizmeti selefinin mi gerçekleştirdiği kaynakta belirtilmez.

Başka Hellen kütüphanelerinin olduğunu da biliyoruz: Romalı kumandan Aemilius Paullus MÖ 168 yılında Makedonya kralı Perseus'u yendiğinde, Perseus'un kütüphanesini savaş ganimeti olarak Roma'ya getirmiş ve edebiyat meraklısı oğullarına hediye etmişti. Antik literatürde anılan başka "krallık" kütüphaneleri de vardı.

Romalı mimar-yazar Vitruvius Yunan evinde kütüphanenin de yer almasını öngörür. Ancak, Vitruvius'un tasarladığı bu ev mimari ve kapsam itibarıyla Hellen döneminin krallık saraylarını temel alınmıştır.

İskenderiye kütüphanesinden sonraki en önemli Hellen kütüphanesi hiç kuşkusuz Pergamon Kütüphanesidir. Pergamon'un ilk hükümdarı Philetairos krallığının servetinin temelini bu sayede atmıştı.

Vitruvius şöyle der: "Yazının o büyük cazibesine kapılan Attalos kralları herkesin kullanımına açık olan muhteşem

Pergamon Kütüphanesini kurdular." Sonda yer alan *ad communem delectationem* (ortak zevk için) ifadesini sözcüğü sözcüğüne alırsak, İskenderiye Kütüphanesinin aksine, Pergamon Kütüphanesinden geniş bir bilim ve edebiyat çevresinin yararlanması öngörülmüştü diyebiliriz. Kütüphanenin de yer aldığı Athena kült alanı, tıpkı İskenderiye'de de olduğu gibi, Pergamon krallarının kaledeki sarayının hemen yanındadır.

Pergamon ve İskenderiye arasında gerçekten de çetin bir rekabet yaşandığı, antik literatürde sık sık belirtilmiştir. Galenos'a göre, sahte kitap üretilmesinin ve Mısır'ın Pergamon'a papirüs satmamasının nedeni bu rekabettir; gerçekte bu sonuncusunun daha başka, Mısır'ın iç siyasetiyle ilgili nedenleri olsa da Varro da Pergamon'un papirüsten mahrum bırakılmasını II. Eumenes ile VI. Ptolemaios arasında yaşanan kütüphane rekabetiyle açıklar. Bu iki krallık sülalesinin kütüphanelerine Aristoteles'in kitaplarını katmaya yönelik çabalarını hatırlayalım. Fakat Pergamon kütüphanesinin envanteri İskenderiye'ninkini asla geçememişe benziyor.

İskenderiye'de olduğu gibi, Pergamon'da da kütüphane yöneticileri vardı.

Zengin kitap hazinesi Pergamon'da da hummalı bir filolojik çalışma içine girilmesine yol açtı. Kallimakhos'un İskenderiye'de yaptığı gibi, Pergamon kütüphanesinin de ayrıntılı bir bibliyografyası oluşturuldu. Pergamon Pinakes'inin yapı ve biçim itibarıyla Kallimakhos'un kine benzediği varsayılabilir. Ayrıca Pergamon'da sahte eserler ayıklanmaya ve klasik edip ve hatiplerin özgün "bütün eserleri" bir araya getirilmeye çalışılıyor, metin eleştirisi de yapılıyordu. İskenderiyeli filologlar Aristoteles'in düşünce sistemine dayalı rasyonalist bir yöntem uyguladıkları için, yazarın eserlerinde analojisi olmayan ya da *ethos*'una uygun olmadığını düşündükleri yerleri ve sözcükleri sahte olarak nitelemeye yatkındılar; Stoacı bir düşünce yapısına sahip olan Pergamonlu filologlar ise özellikle de karanlık ve sıradışı pasajlarda gizli, alegorik bir anlam arıyor ve bunların sahici olduğuna karar veriyorlardı. İskenderiye ve Pergamon arasında bir filoloji polemigi yaşanması kaçınılmazdı elbette; antik derkenarlar da ve şerhlerde bu polemigin şiddetini görmek bugün bile mümkündür. **Z**